

Búcsú

Lengyel Péter–Merényi Endre: Búcsú két szólamban

Az 1993-ban megjelent Lengyel-könyvnek mindezidáig nem született írásbeli recepciója. (1) Az értelmezőnek ebben az esetben nyilván nincs más lehetősége, mint hogy az eddig megjelent többi Lengyel Péter-művel, és azok értelmezéseivel próbáljon meg valamilyen párbeszédbe lépni.

Ebből a szempontból érdekes lehet, hogy maga a *Búcsú* is megkísérel valami hasonlót (hiszen az olvasó lépten-nyomon találkozhat benne például a *Macskakőre*, vagy a *Cseréptörésre* történő utalásokkal). A mai – sőt a korábbi – irodalmiságban ez persze nem lenne különösebben meglepő szövegszervező poétikai magatartás, hacsak nem járna – mint valószínűleg a *Búcsú* esetében is – a *Macskakőben* (illetve más korábbi művekben) még esetleg termékenynek tartható megalkotottságbeli megoldatlanságoknak az értelmezést zavaró „elnémításával”.

E rövid esszének nem lehet célja a Lengyel-recepcióban általában „szólamjátékokként” értett narratív eljárások újraértelmezése, így az értelmezés inkább e megfogalmazásokkal többé-kevésbé egyetértve próbál választ találni a kérdésre: hogyan következik be és milyen következményekkel jár ez az – esztétikai értelemben a jelentéskonkretizációk játéktérének szűkítéseként/szűküléseként érthető – „elnémító” eljárás.

Az értelmezés az emlékezés-émlékezet létmódjára vonatkozó előfeltevései, valamint a *Búcsú* mű- és műfajigényének vizsgálata felől kérdezne rá a fent említett szövegalkotó magatartásra. (Felmerülhet a kérdés: „poétikai” vagy inkább kifejezetten „szerzői” magatartásként kell-e értenünk ezt a metaforát? A dolgozatból kiderülhet, hogy a választ valószínűleg *tényleg* Lengyel Péter adja meg.)

A *Búcsú* olvasója nyilvánvalóan nem a terjedelemre (a mű szövege az 1993-as kiadásban 59 oldalon, illetve – a minden oldalon szereplő fényképek miatt – azok felén jelent meg), de nem is a műfajra vonatkozó megfontolások alapján járhat el, ha e könyvet például az előtte megjelent *Macskakő*höz képest annak lehetőségeit szűkítőként látja. A terjedelmet persze ostobaság is lenne faggatni, a műfajt viszont kevésbé. Még így sem állítható azonban, hogy a *Búcsúnak* tulajdonítható (esztétikai értelemben vett) veszteség a mű „dokumentaristább” tematikájából következne (a könyv *Az én Budapestem* című sorozatban jelent meg), feltéve, ha elfogadjuk az emlékezés elsősorban konstruktív tevékenységként történő elgondolhatóságát (ahol a már mindig közbejövő idő mint megkerülhetetlen és feltétlenül magukat a korábbi emlékezéstechnikákat is állandóan módosító tapasztalat létezik). Vagyis nem egyszerűen valamilyen „identikus” és „objektíven adott” emlék módosul e tevékenység (vagyis maga az emlékezés) által, hanem – a létezésnek a heideggeri tapasztalatban megmutakozó időbeliségéből következően – „maga” az emlék *tud* csak *másképp* egzisztálni.

Márpedig a *Búcsú* tudatában van az előzőekből következő – a történ(e)tek elmondhatóságának kérdésére vonatkozó – „kihívással”, csak éppen mindezt (még hozzá egyedülálló módon) megválaszolatlanul hagyja.

A szólamok pluralitása csak szólam?

Vagyis valójában itt lehet a várakozással szembeni válasznélküliség nyitja? A kérdés megválaszolásához most emeljünk ide néhány – még hozzá a mű legelejéről vett – idéze-

tet, melyek a fejezetcímbe felvetett probléma emblematikus tematizálódásaként is olvashatók: „Kovács meg én ezután fogjuk meghallani, a kétórai mozielőadáson (attól fogva pedig évtizedeken át kerestem majd az eredeti szövegét). Ezt a dalt mormolássza, fütyüli, szavalja az utca azon a nyáron” (8. p.).

Az értelmezésben itt egy integráns, identikus beszélői szöveget kell feltételezni, hiszen a történet „nemzedéki” szövegének idejéből még nem lenne látható, hogy annak szereplői mit csinálnak két óra, esetleg évtizedek múlva. Ezt tehát csak egy végpontról visszanező beszélő mondhatja el egyetlen mondatban. Az olvasó persze mindjárt azonosítani akarja ezt a beszélőt valakivel, hiszen az előzőekből kiindulva feltételezheti, hogy itt már nem „egy szóval a sok közül” lesz dolga, hanem egy azok fölött álló, azokat egyenként belátó nézővel. Ebbe az elvárásba érkezik tehát az idézet utolsó mondata, melyhez – hogy lehetséges legyen – egy, a „Magyarország legújabbkori történetének egészét” mint totalitást érzékelő, és azt mintegy „ismertető” szöveg olvasói feltételezésére van szükség. Ez tehát a keresett, a „szöveget egyenként belátó” fölérendelt narrátor?

Túlágosan egyszerű lenne persze egyértelmű igennel felelni e kérdésre, mindenestre megfontolandó, hogy a „Kis Kovács (is) az (én) kaleidoszkópot forgatja kezében” (pontatlan idézet a 7. oldalról), továbbá hogy „Meseországot lát Kis Kovács” (7. p.) aki, miután „Az újlaki búcsú évében... lép be történetünkbe” (7. p.) „...szétszedte a zöldesüst csövecskét, hogy megértse. Érthetetlen dolog történt a szervezetével.”

A „szövegmegértés” mint a fentebb emlegetett kihívás megválaszolásának lehetősége tehát kétségkívül igenelhető teljesítménye lenne a könyvnek. A szóösszetételből itt azonban éppen a „köztiség” nem valósulhat meg, mert az olvasás mégiscsak az emlékezés értelmezésének dichotomikus, lineáritást tételező kérdéshorizontjában marad, mivel oda „zárja” az uralkodó, afirmatív modalitású „szerzői viszonybeszéd”. Furcsa módon ez utóbbi egymagában letéteményese is az e „zárványra”-ra vonatkozó, annak tarthatatlanságát belátó kérdésnek: Kis

Kovács „Az újlaki búcsú évében... lép be történetünkbe”, vagyis a – talán „nagyobb” – felettes történet (esetleg nagybetűs Történelem?) megelőzi Kis Kovács egy napjának (véltetőn a tudatfolyamregény hagyománya felől inspirált) történetét – márpedig e szerkezet szétszerelése közben „valami érthetetlen dolog történt a szervezetével”.

Az értelmezéssel pedig így történik meg a korábbiakban egyedülállóan különösnek nevezett Lengyel Péter-i tapasztalat. Ha ugyanis e legutóbb idézett mondatot egyszerűen a fölérendelt elbeszélői nézőpontból elhangozhatónak tekintjük, beigazolódnak a fentebbi

Az értelmezésben itt egy integráns, identikus beszélői szöveget kell feltételezni, hiszen a történet „nemzedéki” szövegének idejéből még nem lenne látható, hogy annak szereplői mit csinálnak két óra, esetleg évtizedek múlva. Ezt tehát csak egy végpontról visszanező beszélő mondhatja el egyetlen mondatban. Az olvasó persze mindjárt azonosítani akarja ezt a beszélőt valakivel, hiszen az előzőekből kiindulva feltételezheti, hogy itt már nem „egy szóval a sok közül” lesz dolga, hanem egy azok fölött álló, azokat egyenként belátó nézővel. Ebbe az elvárásba érkezik tehát az idézet utolsó mondata, melyhez – hogy lehetséges legyen – egy, a „Magyarország legújabbkori történetének egészét” mint totalitást érzékelő, és azt mintegy „ismertető” szöveg olvasói feltételezésére van szükség. Ez tehát a keresett, a „szöveget egyenként belátó” fölérendelt narrátor?

állítás, miszerint az nem tud mit kezdeni azzal az őt magát mint uralkodót is megkérdőjelező problémával, ami a történ(e)tek elmondhatóságával kapcsolatos kérdésből fakad (ezért is lenne „érthetetlen” az, ami a „szervezetével történt”). Ha viszont figyelembe vesszük, hogy a – legalábbis az eddig idézettek szerint – kulcsfontosságú mondatban nem történik utalás arra, hogy kinek is a „szervezetével” történik mindez (a kaleidoszkópéval vagy Kis Kovácséval), ha tehát az affirmatív modalitás lehetőségének eltűnésével magát az affirmálót is „eltűnnek tekinthetjük”, akkor megválaszolásra vár a kérdés: mi az, aminek „érthetetlen dolog történt a szervezetével”? Vagyis ki az, aki ebben a mondatban azt állíthatja, hogy megértés csak a nézés (ld.: kaleidoszkóp) hogyanjában adódhat (ugyanis még előzőleg „A Kicsi szétszedte a zöldezüst csövecskét, hogy megértse”) vagy tűnhet el, ha valami érthetetlen történik.

A *Búcsú* olvasásának egyedülállóan különös tapasztalata tehát: az egymással párbeszédre nem képes – mert végül is a főnarrátornak alárendelt – szövegek közti dialógus hiánya megismétlődni látszik a szöveg egészét uralni-belátni készülő fölrendelt beszélő és az éppen az ő pozícióit megdönteni képes, nem uralható jelentéseket tételező irodalmiság/poétikai magatartás között.

Az alcímben feltett kérdés ezek szerint azért is megválaszolhatatlan, mert a szövegtől sem látni mást (nem létesít másféle olvasást), mint az önmagára vonatkozó kérdés megválaszolhatatlanságának – érdekes módon a sokat korholt szerzői szövegből kimenekített vagy éppen kimaradt – vállalását, hogy végül is érthetetlen az, ami a szervezetével szét-szerelés közben történik.

A *Búcsú* szövegszerveződésének egyik jellemzője, hogy a dolgozat jelen alfejezetében figyelembe vett másfél-két oldalt kitevő részlet (7., 8., 9. p.) – vagyis a mű legeleje – a továbbiakban tulajdonképpen csak megismétlődni tud (még hozzá egymást változatlanul ismétlő részekben), legalábbis ami a megalkotottság mikéntjét illeti. A dolgozat további részében kiragadott idézetek tehát csak annyiban esetlegesek, amennyiben a szövegben fellelhető „nemzedéki” utalások – az „egy nap története” képében megvalósuló – egymás mellé rendelése, illetve az alcímben feltett kérdésre adott válasz esetlegesek.

A Búcsú mint az uralom (és egyebek) mellé kerülés

A Lengyel-életműben már korábban is előkerülő „újlaki búcsú”, illetve „újlaki búcsú éve” stb. szintagmák leginkább civilizációkritikai allegóriákként olvashatók: a „kífvülről” (a Szovjetunióból) érkezett „új lak” (2), vagyis a más előtörténettel rendelkező „társadalmi identitás” – földrajzi és képletes értelemben vett – belépésétől már csak mint valami elmúló lehet jelen (és megfordítva: így lehet „új” is valami, ami már előtörténettel rendelkezik). Az allegorézis letéteményese nem lehet más, mint a Rákosi-rendszert vagy a sztálinizmust már lezárt történetként értelmező „főnarráció” horizontja. Ez utóbbi egyébként nyitva állni látszik saját történetiségének belátása előtt. Az „újlaki búcsú éve” ugyanis nem érthető egyetlen, azonnal lezáruló pillanatként, így feltételezhető, hogy akkor (vagyis 1956-ban) az új lak (egy évig tartó?) folyamatos búcsújában valami *más* kezdődhetett (a „búcsú” népi hagyománya mindig valami újnak – rendszerint a következő évszaknak – a várásaként is felfogható). Valójában csak nyitva állni látszik (ti. saját történetiségének belátása *előtt*), hiszen e kezdődő *más* nemigen azonosítható mással, mint a „vihar elmúltával” immár *megint* (ld.: a korábban említett, identikusan ismétlődő szövegszerveződési részek), és *mindent* tisztán látó (vagyis az összes előforduló és lehetséges szövegmotort uraló) affirmatív modalitás alányának történetével. (Ez utóbbi valószínűleg „történelemileg is igazolódik”: történelmi ideje az a kor, amikor „a még és a már *vaskos valóságban* keveredtek utcáinkon” (kiemelés tőlem M.G. – 20. p.), illetve még pontosabban: „Hogy szavamat egymásba ne öltsem: a legfenekeén járunk a kurta, de mély történelmi korszaknak, melyet utóbb elneveztek majd egy nagybajszos külföldi politikusról. Vannak évek, jeles évek a történetben, amelyek fontosabbak, mint a többi. *Az egy regényben, melyben élünk a kezdetektől*” (kiemelés tőlem – M. G.).

Megkerült tehát – és a *Búcsúban* mindvégig megkerült – a dolgozat előző fejezetében elveszettek hitt beszélő, annak – éppen modalitása jellegéből következően létrehozható – „igaz (tehát egész) történetével”: „Nagy változások napja ez az életében. Megismerkedett velem, látta az artistaműsort – úgy hiszi, ezek egymástól független dolgok –, s jól is tudja a tízéves élénk eszével, meg nem is. De: emlékezetpályáin akaratlanul is összekapcsolja majd a csövecskét, melyet szétszedett, hogy a lelkét megértse, és az érthetlent, ami az artistanői gömbök-lapták látványára életében először mocoogni kezdett az ágyékában. Nem tudhatja, hogy mit jelent a merevedése, amellyel eljövendő férfikora küldött korai jelzést hosszú siklásokról, robbanó kilövellésekről, meleg, nyirkos teljességről, emberhez méltó életről-halálról a búcsú-nap délutánján.”, valamint „És mindig újra az az egy. Lobogó, jövőbe látó biztonsággal tudja, mint a szent jósnők és a próféták: a didi jó” (kiemelések tölem – M.G.; az idézetek a könyv legvégéről, tehát az 58–59. oldalakról valók).

A fejezet címéből adódó kérdéshez visszatérve érdemes ismét megjegyezni, hogy a dolgozatban mind ez idáig felvetettek szerint nem számít, hogy „az uralom hézagos volt” (a 20. oldalról már részben idézett mondat vége), ha az ezt a sort értő olvasás minduntalan csak olyan narratív térbe érkezhethet (vissza?), melyet a szinte „már mindig” az olvasás előtt járó életrajzi-szerzői főszólam ural.

Ez az uralom viszont a gyakorlatban – a már többször említett egyedülállóan különös módon – mellékerülésként valósulhat meg: egyes szövegrészleteknek (így a dolgozatban megidézetteknek is) ugyanis a késő (vagy inkább klasszikus) modern, és az azt követő emlékezetfelfogás egyaránt tulajdonítható. Ennek a(z egymás)mellékerülésnek a következménye, hogy a még ezeken belül is elkülöníthető (és a fent megkülönböztetett emlékezetfelfogások egyikéhez rendelhető) szövegrészek kockázat nélkül következnek egymásra az éppen a kockázat hiányában – a dokumentum műfajához hasonlóan – lineáris szűkülő történelethallgatásban (vagyis az „egy nap történetében”). A „szerzői uralom” tehát az olvasásra vonatkoztatva már veszteségként, (a dolgozat bevezetésében felvetett) szűkülésként jelenik meg. A *Búcsú* című Lengyel Péter-könyv (legalábbis irodalom/történetileg) furcsa tapasztalatában tehát nem is túlságosan eredeti – mert kockázat nélküli – dolog „mellékerülés” helyett „megkerüléssel” visszahelyettesíteni a fejezetcím-ben szereplő metaforát.

Jegyzet

(1) A *Holmi* 1994.7. számában Békés Pál tollából olvasható recenzió leginkább a könyvben szereplő – a szerző világháborúban elhunyt édesapja által készített – fényképek keletkezéstörténetével, illetve azoknak a szöveggel való kapcsolatával foglalkozik. Mostani esszém kizárólag az egyik, tehát a „szöveges” szólammal próbál meg szót érteni.

(2) Természetesen nem zárható ki, hogy az olvasó az „új lakot” a „valódi”, az óbudai Újlakkal azonosítsa. E topográfiai ismeret és az esszében olvasható, a „könyvbéli új lakra” vonatkozó értelmezés együttértése mutathatja meg a Lengyel Péter-életmű egyik legáltalánosabban méltányolható teljesítményét: annak belátását/belátatását, hogy nem az Idő (a „Világ”, a „mindig egy Regény” stb.) „úgy általában” rendelkezik a végtelenség mozzanatával, hanem csak egy adott hely (esetleg Újlak, vagy Budapest; esetleg a Világ, vagy a mindig egy Regény) ideje lehet folyamatos magárátkövetkezésében végtelenszerű.